

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ РОСІЇ Й УКРАЇНИ В РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ

Очевидно, будь-який незаангажований оглядач погодиться, що в останні десятиліття більшість війн у світі ведеться за контроль над енергоресурсами та вигідними шляхами їхнього транспортування. Ці конфлікти інколи набувають форм «гарячих» війн (як у випадку між США та Іраком), а інколи провадяться у формі торгівельних, ідеологічних, інформаційних війн (як, наприклад, у випадку між Україною та Росією). Особливого загострення перманентне протистояння Російської Федерації та України набуло впродовж останніх майже двох років, коли до влади в Києві прийшли політики, які задекларували європейський курс інтеграції нашої держави.

Піком енергетичної війни між двома країнами стала минулорічна зима, коли особливо рельєфно виявилось вміння Кремля застосовувати проти своїх противників не тільки економічну, але й інформаційно-ідеологічну зброю. Дискредитація України та українців, розгорнута російським пропагандистським лівіафаном, набула справді грандіозних розмірів і велася як у площині сучасності (під гаслом — «Київ краде російський газ у Європи»), так і в площині минулого (під гаслом — «українці — союзники нацистів у Другій світовій війні, бандити та головорізи, які хочуть надати державного статусу фашистським організаціям»).

Хоча ідеологічно-інформаційна війна між Україною та Росією активізувалася протягом кількох останніх років, новітня історія цього конфлікту тягнеться з початку 1990-х рр. Одним із чинників такого зіткнення після здобуття незалежності Україною була діяльність ОУН та УПА.

Головна причина полягала в тому, що ці організації виступали за здобуття української державності, були символом останнього етапу збройної боротьби за самостійність. Скомпрометувати їх діяльність означало поставити під сумнів саму ідею української державності. Крім того, відчувалося прагнення поставити під удар національно-демократичні сили, котрі виступали за реабілітацію націоналістичних формувань Другої світової війни, і які виступали за європейський, а не російський вектор розвитку України. Існувала також низка інших причин, які не є предметом даного розгляду.

Останніми роками до питання про «фашистськість» ОУН та УПА додалася ще одна гостра ідеологічна тематика для інформаційного протистояння — колаборація в Україні під час Другої світової війни. Участь у висвітленні подій нашої недавньої історії беруть не тільки дві вищезначені сторони, але й інші учасники, далеко поза межами двох сусідніх країн. Так, 7 січня (на Різдво за юліанським календарем) 2001 р. у Великобританії однією приватною телевізійною компанією було продемонстровано фільм «СС у Британії». Пізніше його ретранслювала також Бі-Бі-Сі. У фільмі розповідалось про низку «злочинів» дивізії СС «Галичина». Стрічка справила потрібний суспільний ефект, незважаючи на те, що більшість подій, на яких у ній робився наголос, відбулись раніше, ніж була створена дивізія. Подібне довільне тлумачення історичних фактів спричинило звернення Союзу українців Великобританії до відповідних державних інстанцій і до впливового телеканалу з вимогою спростувати неправдиву інформацію.

В результаті судових позовів, після юридичної тяганини, в січні 2006 р., суд прийняв рішення на користь колишніх «дивізійників». Про події навколо фільму було чимало написано як у Британії, так і в Україні та інших державах. Щоправда в усіх статтях поза кулісами лишався один нюанс: ніхто не пояснював, чому раптом, так несподівано, через стільки років опісля завершення війни, стала можливою поява подібного фільму у Великобританії, де більшість дивізійників мешкає з кінця 1940-х рр.?

Причина хоча й не лежала на поверхні, тим не менше згодом була виявлена. Замовниками стрічки були британські нафтові компанії, які лобіювали будівництво трубопроводу в обхід України. Зобразивши українців як антисемітів і сформувавши негативне ставлення до них з боку британського суспільства, можна було, не без успіху, тиснути на уряд з метою змусити його підтримати «обхідний» проект¹.

Проте, основним учасником компрометації українських націоналістичних сил все ж продовжують залишатися російські історики та політики. «Після цього була дивізія «СС-Галичина», УПА, спалені села, тисячі замордованих людей не тільки в Україні, але й далеко за її межами. И все це в міцній співпраці святоюрської гори і ОУН з фашистами. Про післявоєнний бандерівський бандитизм нічого й говорити»². Такими чи подібними висловлюваннями рясніють шпальти газет і сторінки спеціалізованих історичних видань у сьогоденній Росії.

Однак, після того, як спроби дискредитації ОУН, і насамперед УПА, внаслідок «фронтальних кавалерійських атак» зазнали певних труднощів, російськими пропагандистами було змінено тактику. Почалась цілеспрямована широкомасштабна кампанія зі штучного уособлення діяльності дивізії СС «Галичина» з ОУН, та УПА, із наступною компрометацією самої ідеї української державності.

Хоча, з іншого боку, після перших невдач скомпрометувати знакові події в історії боротьби України за незалежність, в Росії починають (поки що дуже несміливо) лунає голоси істориків, які намагаються більш тверезо дивитися на події минулого: «Сучасна Україна — це країна, у якої є власна версія історії. До неї необхідно ставитись дуже диференційовано, але в українців є своя правда, а тому не варто однозначно заперечувати період української незалежності 1918–1919 рр. Варто, напевно, диференційовано ставитись і до українських рухів періоду Другої світової війни — зрозуміло, що там була і дивізія СС «Галичина», і її реабілітація є для нас неприйнятною, але й були серйозні елементи антифашистського спротиву. В такій ситуації необхідний найбільш широкий діалог між істориками Росії й України»³.

У зв'язку з тим, що питання колаборації в Україні в роки Другої світової війни з кожним роком дедалі більше політизується і використовується в міждержавній ідеологічній війні, обростаючи всілякими навколоісторичними спекуляціями, назріла необхідність провести об'єктивне дослідження цієї теми, порівнявши явища українського колабораціонізму з аналогічними процесами в інших країнах, і, насамперед, у Росії.

Найперше необхідно визначитися з самим терміном колабораціонізм у загальноприйнятому розумінні. Колабораціонізм (від фр. *Collaboration* — співробітництво) — у широкому змісті — усвідомлена і добровільна співпраця з ворогом в його інтересах і на шкоду своїй Батьківщині чи її союзникам. Колабораціонізм, у вузькому змісті — співробітництво французів з німецькою владою у період окупації Франції в ході Другої світової війни⁴.

Виходячи з поданого вище тлумачення, справжніми колабораціоністами в Європі вважаються французи А. Петен, П. Лаваль, бельгієць Л. Дегрель, голландець А. Муссерт, норвежці В. Квіслінг та Р. Фуглезанг. Франція, Бельгія,

Голландія та Норвегія до війни були незалежними державами. Вони програли війну, і деякі їхні політичні лідери та військові діячі стали колабораціоністами в окупованих німцями державах, на території яких функціонували пронимецькі уряди та пронацистські партії, схвалені та затверджені А. Гітлером⁵. Виходячи з такої ситуації порівняймо так званий український колабораціонізм із західноєвропейським, і, зокрема, з французьким.

На початок Другої світової війни українці своєї держави не мали. Те, що називали УСРР, а з 1937 р. — УРСР (незважаючи на більшість формальних атрибутів суверенності), було дуже далеке від реальної державності. Врахуймо також, що протягом перших двадцяти років влади більшовиків українському народові довелося пережити колективізацію, дві голодівки (1921–1922 рр. та 1932–1933 рр.), масові репресії, масштабні депортації тощо. Вище означені події не могли прищепити любов і патріотизм до новоутвореної «батьківщини».

Крім того, потрібно мати на увазі, що основний ударний загін українських політичних сил, які боролися за незалежність у ході Другої світової війни, формувався із західних українців та політичних емігрантів, які не вважали за свою батьківщину ані міжвоєнні Польщу, Румунію, Чехословаччину, ані, тим більше, СРСР.

Виходячи з того, що колабораціонізм в Україні не мав класичного західноєвропейського характеру (через відсутність до війни Української держави), на нашу думку, є сенс поділити колабораціонізм на приватний і державний.

Вважаємо, що характерними рисами останнього є наявність наступних складових:

1. Наявність уряду або ерзацдержавного утворення, визнаного державами Осі та принаймні однією або декількома нейтральними державами, з яким окупаційна влада підписала угоду про співпрацю.

2. Підлеглість цього уряду чи ерзацдержавного утворення німецькому уряду або якомусь із урядів держав Осі.

3. Спільна участь у реалізації нацистських окупаційних планів.

Приватний колабораціонізм окреслимо, скориставшись міркуваннями дослідниці Валентини Шайкан, яка охарактеризувала його як «складне, неоднозначне соціально-психологічне та етичне явище-феномен, що виникає в результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (населення окупованих держав з окупантами), тобто співпраці з ворогом в умовах окупаційного (гітлерівського) режиму. Це явище в Україні в роки Другої світової війни проявилось в широкому діапазоні: від побутового рівня до військових, економічних, культурних, адміністративних, індивідуально-політичних форм»⁶. Очевидно, до вищесказаного слід додати, що приватний колабораціонізм різних виявів мав як ідейний, так і безідейний характер. Частина громадян співпрацювала з німцями, виходячи з якихось політичних концепцій, а частина — без таких концепцій⁷.

Для того, аби краще збагнути глибину процесів колабораціонізму в Україні та Росії, слід бодай коротенько оцінити історичні передумови цих процесів.

Передумови колаборації в Україні та Росії

Україна. Україна напередодні Другої світової війни не мала єдиного політичного представницького органу або авторитетного, потужного загальнонаціонального руху нацистсько-фашистського типу, з яким гітлерівці могли б теоретично увійти в організовану державну колаборацію.

Українські політичні сили, які позиціонували себе як самостійницькі рухи і були зацікавлені в зміні існуючого «статус-кво» в постверсальській Європі,

а, відтак, могли цікавити німців як потенційні партнери, складала три основні напрямки — середовище керівництва УНР (перебувало у Варшаві й орієнтувалося на Другу Річ Посполиту, як єдину державу, що могла б забезпечити українцям можливості боротьби за незалежність проти СРСР), середовище гетьманців-монархістів (перебувало переважно на території Німеччини, не мало реальної опори на території України і в своїх політичних розрахунках орієнтувалося на Німеччину, як колишнього союзника гетьмана П. Скоропадського в 1918 році), середовище радикальних націоналістів-оунівців, яке мало найбільший вплив на українську молодь у міжвоєнній Польщі, декларувало орієнтацію на власні сили, але не відмовлялося і від закордонної (в тому числі й німецької) допомоги у боротьбі з противниками української державності.

За таких умов німці могли розраховувати на співпрацю з двома рухами — монархічно-гетьманським та націоналістично-самостійницьким, при чому, слід наголосити, що оунівська ідеологія не була фашистською, хоча окремі діячі чи прихильники ОУН відверто захоплювалися зовнішньою атрибутикою фашизму*. Однак, проблемою залишалася гостра конкуренція обох середовищ і відсутність у більш лояльного до німців гетьманського середовища впливу на ситуацію в Україні, що змушувало німців активно залучати до співпраці менш «слухняних», але активніших націоналістів із оунівського середовища.

Особливої гостроти українське питання набуло в період Чехословацької кризи 1938–1939 рр. Проголошена Карпатська Україна, шукаючи захисту від імовірної угорської окупації, офіційно, устами свого лідера А. Волошина, просила захисту в гітлерівській Німеччині й загалом готова була перетворитися на сателітну державу на зразок Словаччини Й. Тісо. Однак, виходячи зі стратегічних міркувань союзництва з Угорщиною та СРСР, а водночас не бажаючи заздальгідь підривати стосунки з Польщею, Гітлер фактично відкинув таку пропозицію, а відтак — виключив можливості державної колаборації українців.

Стосунки ОУН з Німеччиною в останні роки перед світовою війною склалися доволі неоднозначно. В 1937 р. німці відновили контакти з ОУН, які були перервані в 1934 р. після підписання з Польщею договору про ненапад і добросусідство. Взаємній співпраці не зашкодила справа Карпатської України, яка однак, насторожила багатьох оунівців і змусила ставитися до планів Німеччини більш критично. Керівництво ОУН оцінило поведінку Гітлера в часи протистояння Карпатської України з Угорщиною, як вимушену і таку, що не є ворожою загалом ідеї української державності, а тезу про «зраду» українських інтересів німцями вважали польською пропагандою⁸.

Впродовж 1938–1939 рр. керівні кола ОУН за кордоном вели активні перемовини про можливу військову співпрацю з Абвером — німецькою армійською розвідкою. У них брали участь Є. Коновалець, Р. Ярій і В. Курманович. Було досягнуто домовленостей про військову допомогу, яку Абвер надасть ОУН в обмін на послуги з боку ОУН у можливій війні проти Польщі.

У рамках цієї допомоги 1938 р. оунівці активно готували своїх бойовиків у 60 навчальних таборах Абверу. За допомогою німецької розвідки ОУН відкрила радіостанції у Відні, Граці та Лінці⁹. Члени Військової референтури ОУН (загалом 80 осіб), які мали військову підготовку польської або колишніх

* Представник ОУН в Римі Є. Онацький у своїх працях наголошував, що фашизм є ідеологією державних націй, які прагнуть посилити свої держави. По суті, фашизм — етатистська ідеологія. Натомість український націоналізм — ідеологія нації, що бореться за самостійність, тобто прагне не до посилення, а до руйнування чужих держав.

українських армій, пройшли старшинський перевишкіл у таборах Абверу Зауберсдорф (50 км від Відня) та біля озера Гімзее (Баварія). Кураторами офіцерського вишколу з боку німців були полковник Абверу Е. фон Лагузен і генерал-лейтенант Т. Ендерс, а з українського боку — генерал М. Капустянський і полковник Р. Сушко. Курсанти за шість місяців одержували міцну теоретичну підготовку, солідні практичні навички, брали участь у маневрах вермахту¹⁰.

Розробляючи плани удару на Польщу німці роздумували над можливістю підняття з допомогою ОУН антипольського повстання в Західній Україні. З цією метою почалися переговори з ОУН щодо формування українського легіону, який мав би бути перекинутий на територію Галичини або наземним шляхом через Словаччину, або повітряним шляхом¹¹. Деталі щодо створення легіону обговорили на своїх зустрічах полковник Р. Сушко та полковник Е. Фон Лагузен упродовж 13 червня — 3 липня 1939 р., а 15 серпня керівництво Абверу дало остаточну згоду на створення українського диверсійного загону із 120 (за іншими даними — 600) осіб, який базувався в Словаччині й отримав кодову назву «*Bergbauernhilfe*» («Допомога гірським селянам») ¹². Підготовкою загону займався Абвер-2 (другий відділ Абверу — «Диверсії та психологічна війна»). Формування цього невеличкого Легіону під командуванням полковника Р. Сушка стало піком військової співпраці між тоді ще єдиною ОУН і вермахтом. І хоча українці пропонували своїм німецьким візаві зарахувати до Легіону 12 тис. солдатів і 1300 офіцерів, керівники вермахту відкинули таку пропозицію як нереальну¹³.

Підписання угоди про спільну війну проти Польщі з СРСР змусило німців відмовитися від використання легіону Сушка та оунівських підпільників на території Польщі. Тільки коли Москва під час польської кампанії затягувала вторгнення власних військ, то 12 вересня 1939 р. Абвер знову повернувся до ідеї українського повстання в Галичині та на Волині. На нараді в м. Ільнау в Сілезії В. Кейтель представив можливий варіант утворення Західноукраїнської держави у випадку, якщо Червона армія не вступить у війну проти Польщі¹⁴. 15 вересня 1939 р. лідеру ОУН А. Мельнику було оголошено про плани створення Української держави і запропоновано підготувати склад можливого українського уряду¹⁵. Однак уже через два дні радянський наступ на територію Другої Речі Посполитої перекреслив усі приготування й черговий раз виключив можливості українців щодо переходу до державного колабораціонізму.

На думку одного з чільних діячів мельниківської ОУН З. Книша, напередодні німецько-більшовицької війни 1941 р. «Всі українці були германофілами в тому сенсі, що хотіли німецької перемоги над більшовиками і з тою перемогою в'язали свої надії на визволення і державне відродження України. І всі українці того часу були якщо не дійсними то потенційними коляборантами знову ж у тому сенсі, що готові були по змозі своїх сил помагати німцям до розбиття СРСР і повалення більшовицької системи»¹⁶.

Однак, протягом жовтня 1939 — червня 1941 р. ОУН пройшла через складні часи внутрішнього розколу й початку жорстокого протистояння між двома частинами колишньої Організації. На території України більший вплив отримала ОУН, керована колишнім лідером Крайової Екзекутиви С. Бандерою (далі ОУН-Б), а на еміграції середовище колишнього Проводу українських націоналістів, очолюване полковником А. Мельником і відоме як ОУН-М.

З початком війни також серйозно активізувалися гетьманці. Останній гетьман П. Скоропадський з 1918 р. проживав у Німеччині, перебуваючи на утриманні німецького уряду, відтак його оточення особливо сподівалося, що в майбутній війні з більшовизмом Німеччина поверне в Україні владу гетьмана. Не розраховуючи на визволення України шляхом антирадянського повстання,

гетьманці цілком покладалися на можливе знищення СРСР у ході війн із зовнішніми противниками. Зокрема, під час загострення японсько-радянських відносин, гетьман неодноразово зустрічався з японським військовим аташе в Берліні, домовившись про можливу допомогу Японії в справі формування гетьманських військових частин для спільної війни проти СРСР. Японці розраховували, що гетьман зуміє викликати повстання на території України у випадку війни Японії проти СРСР, а також надасть добровольців для ведення бойових дій на фронті. З боку Скоропадського пролунали запевнення про можливість доправлення на Далекий Схід до двох тисяч його прибічників із Європи¹⁷.

Однак, усе ж головною надією гетьманського середовища була війна Німеччини проти СРСР. Зокрема, за тиждень до початку гітлерівського вторгнення на територію Радянського Союзу у журналі «Гетьманець» писалося: «Українці! Під твердим ударом побідної німецької армії та під вагою нових ідей націонал-соціалістичної революції Адольфа Гітлера ввалиться змиршавілий демократичний світ. Гряде нова доба, кладуться підвалини під будову нового міжнаціонального життя у світі, створюються пригожі умови для цього, щоби й український народ одвоював належні йому права та місце серед сім'ї вільних націй»¹⁸.

З моменту розколу ОУН в 1940 р. перед нацистами постало питання, на яку з двох організацій слід більше розраховувати щодо спільних дій у майбутній війні з СРСР. Оскільки сильнішою вважалася ОУН бандерівської течії, то основним чином наступні аспекти даного дослідження будуть передусім стосуватися саме її. Але, щоб зрозуміти, на які труднощі міг наштотхнутися (і згодом наштотхнувся!) німецько-оунівський альянс, слід детальніше придивитися до умов, на яких обидві частини ОУН прагнули до співпраці з гітлерівським райхом. Ці умови були детально викладені у «Меморандумах», надісланих керівництвом ОУН-М та ОУН-Б до вищих органів влади Німеччини напередодні і в перші дні війни.

14 квітня 1941 р. Провід ОУН-М передав свій меморандум відповідним німецьким інстанціям. У ньому, зокрема, йшлося про те, що метою ОУН є «відновлення незалежної, суверенної Української держави на заселеній українським народом території між Дунаєм, Карпатами і Каспійським морем»¹⁹. Мельниківці передбачали авторитарну форму правління для своєї майбутньої держави та прагнули переконати німців у необхідності серйозного розширення кордонів України до Волги і Каспійського моря, що, на їхню думку, дозволило б «у цих кордонах творити базу для закритої в собі географічно і продуктивної економічно, стабільної на далеке майбутнє політично і обороноздатної держави. Вона включає в себе майже всі компактно заселені українцями території, на яких українці складають понад 70% усього населення»²⁰. З часом планувалося забезпечити моноетнічність держави шляхом взаємного обміну населення України та Росії. Обґрунтовувалися подібні кордони насамперед бажанням вирівняти «досить складно покручений» етнографічний кордон між українцями, росіянами, донськими козаками та калмиками на користь свого народу та економічними й геостратегічними міркуваннями цілком у дусі 1930–1940-х рр.²¹. Як крок вдячності Німеччині за отримання «нових кордонів» керівники ПУН готові були пожертвувати на користь райху лівовою долею економічного суверенітету своєї держави²².

Близьким за змістом із пунівським був меморандум Українського Національного Об'єднання з Берліна (що перебувало у фактичному підпорядкуванні ОУН-М), підписаний його головою підполковником Т. Омельченком. У меморандумі лідер УНО «вимагав» від Німеччини надання дієвої допомоги борцям за незалежність. Ця допомога мала б, окрім військової інтервенції,

полягати в підготовці та озброєнні українського легіону на еміграції, а також у створенні українських військ із полонених червоноармійців²³.

Як бачимо з цих двох документів у середовищі ОУН-М панувала думка про можливість створення сателітної з Німеччиною української держави. Відтак керівники цієї організації були готові піти на відвертий економічний і військовий колабораціонізм з Райхом.

Зовсім інший за формою та змістом був меморандум, написаний 15 червня 1941 р. групою провідних членів ОУН-Б і переданий В. Стахівом до рейхсканцелярії 23 червня 1941 р.

З перших рядків документа починається гостра критика нацистських концепцій і рецептів вирішення «української проблеми»: «Серед численних німецьких політичних поглядів на вирішення українського питання, а також серед різних концепцій, які стосуються німецької політики, що повинна початися з цього питання, не можна знайти нічого, що б визначало значення окремих компонентів цієї загальної проблеми у її цілому обсязі і правильно оцінювало б внутрішні українські фактори. При цьому навіть недооцінюються такі моменти, які також з точки зору Німеччини, можуть бути дуже важливими для майбутніх німецько-українських стосунків. Така позиція, недооцінка всіх внутрішніх українських факторів, може призвести до невірної німецької політичної лінії щодо України, що в свою чергу, може стати причиною неправильної тактики Німецького Райху у вирішенні української проблеми»²⁴. Подальший текст преамбули меморандуму розкриває основну умову можливої співпраці між Німеччиною та Україною: «Такий союз може бути, якщо будуть поважатися життєві інтереси обох народів... Неправильно заведена політика може призвести до небажаних наслідків для стосунків обох народів, які пізніше буде важко подолати»²⁵.

В основу своїх стосунків із Німеччиною бандерівці поставили не ідеологічні постулати чи якісь геополітичні міркування, а лише ставлення Німеччини до можливості відновлення української державності. Цілком усвідомлюючи, що «меморандуми не здатні зупинити хід історії», бандерівці попередили гітлерівців, що несприятливе для України вирішення східного питання «причинило б велику шкоду й Німеччині»²⁶. Зокрема, вони наголошували: «Навіть, якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення Української держави і відповідними гаслами. Німеччина ж шукає на Сході не тільки економічний простір, який відомий як сировинна база, але й переслідує політичні цілі, відображені у понятті нового європейського порядку. Новий європейський порядок без самостійної національної Екранської держави є немислимим...»²⁷. І далі: «Пересунення економічного центру до Берліна при збереженні централізованої господарської системи і без забезпечення самостійності української економіки не може задовольнити Україну в її прагненні до економічної співпраці з Європою. Висновок: Українська незалежна держава мусить бути економічно самостійною для того, щоб стати складовою частиною європейського економічного простору»²⁸. З цього абзацу чітко видно, що лідери ОУН-Б не збиралися йти на співпрацю з Німеччиною на умовах перетворення України на сировинний придаток для райху чи Європи, а вимагали від німецького керівництва надання політичних гарантій повної незалежності України.

Націоналісти також прозоро натякнули на те, що у випадку насадження німцями свого окупаційного режиму, вони шукатимуть нового союзника в особі Англії: «Не слід забувати, що? крім німецького впливу? на Україну діють з другого боку Москва і також Англія. Бо вона в цій політичній ситуації лежить не між Москвою і Німеччиною, як це є територіально, але між Німеччиною та Англією, навіть якщо це звучить парадоксально»²⁹.

Також націоналісти з бандерівського табору вимагали збереження за Україною права на власну повноцінну армію, як гаранта рівноправного українсько-німецького союзу³⁰.

Нарешті цікаво відзначити, що завершується меморандум також не зовсім коректними для дипломатичного документа натяками: «Треба ствердити, що для вирішення українського питання немає ніякої аналогії. З 1938 року в Європі виникло дві нові держави: Словаччина і Хорватія. Не беручи до уваги різницю в площі і кількості населення країн, українська проблема має набагато більше значення тому, що шляхом її вирішення будуть здійснені корінні зміни у політичній та економічній структурі європейського континенту і піднятті питання міжконтинентального значення. Та не тільки від остаточного вирішення проблеми залежить подальший хід німецько-українських стосунків, але і від методів, які будуть застосовувані вже на початках. (...)»

Українець також, яким його створили останні двадцять років, повний рішучості створити підвалини, які б забезпечили національний розвиток в незалежній державі. З цією рішучістю повинна рахуватися кожна держава, яка, переслідуючи власні інтереси, хоче створити новий порядок на східноєвропейському просторі.

Організація Українських націоналістів, яка впродовж багатьох років веде здорову частину українського народу в революційній боротьбі за державну незалежність України і виховує увесь український народ для цього завдання, готова вести цю боротьбу до здійснення свого національного ідеалу³¹.

Як бачимо, цитовані вище документи чітко задекларували, яким було «поле» для ймовірної колаборації з гітлерівцями для обох ОУН. Більш схильними до відвертого колабораціонізму в економічній, політичній та військовій сферах були ті організації, які базувалися на еміграції й не мали практично жодного реального впливу на населення самої України, натомість бандерівська ОУН, яка відчувала за собою певні можливості власного підпілля на території УРСР, поводитися значно незалежніше й у стосунках з Німеччиною вимагала рівноправності, не погоджуючись на примітивну колаборацію. Відтак про умовну «колаборацію» ОУН-Б з нацистами можна говорити лише в контексті спроб знайти шляхи до рівноправного союзу базованого на визнанні права України на державний суверенітет. Ця «колаборація» вичерпала себе вже в липні-серпні 1941 р., перерісши у стан «холодної війни» між ОУН-Б та нацистами, який тривав до другої половини 1942 р., поступово переростаючи у збройне протистояння.

Таким чином, напередодні німецько-радянської війни в Україні існували передумови як для державного, так і до індивідуального колабораціонізму. Однак, до державного колабораціонізму схилилися ті кола українських самостійницьких політиків, які перебували на еміграції і не бачили реальних шансів побудувати самостійну державу без допомоги Німеччини. Ці кола були малочисельними і маловпливовими. Найбільший осередок самостійників — ОУН-Б не схилився до ідей державного колабораціонізму, бажаючи лише укласти рівноправний союз з Німеччиною на паритетних засадах. Передумовами індивідуального колабораціонізму стали як ідейні переконання окремих осіб і невеликих груп осіб і особиста неприязнь багатьох українців до сталінсько-більшовицького режиму, так і бажання фізично вижити в умовах жорстокої гітлерівської окупації.

Росія. Для повного і об'єктивного висвітлення передумов колабораціонізму в Росії ми маємо з'ясувати готовність до колаборації як на державному рівні, так і в окремих політичних групах і партій.

Уряд Сталіна, будучи речником Російської імперії під вивіскою Радянський Союз, не тільки не бачив нічого поганого і небезпечного для світової

спільноти в контактах з Веймарською республікою, а пізніше з урядом Гітлера, але й навпаки всіляко цього домагався. «Німеччина і Росія, країни, які однаково були ущемленими версальськими порядками в повоєнній Європі, бачили один в одному товаришів по нещастю, покликаних у загальному і конкретному тримати спільну оборону проти посягань на залишки їх власності»³².

Початок співробітництва Червоної армії з німецьким рейхсвером було встановлено секретною угодою 1922 р., підписаною в Рапалло. Цим документом «було здійснено прорив військово-політичної блокади Радянського Союзу капіталістичними державами, а одночасно дозволило Німеччині обходити заборони Версальського договору відносно виробництва зброї і підготовки офіцерських кадрів»³³. Необхідно також зазначити, що співпраця Сталіна з нацистською Німеччиною не була якимось дивним феноменом тієї пори, а логічним продовженням самої тоталітарної природи обох режимів. Один із видатних російських філософів Бердяєв писав: «Сталінізм поступово перероджується в своєрідний російський фашизм. Ленін ще не був диктатором в сучасному сенсі слова. Сталін уже вождь-диктатор в сучасному фашистському сенсі»³⁴. Більше того, Радянський уряд розглядав можливість приєднання до «Тройного пакту» в 1940 р. Така пропозиція була зроблена Гітлером наркомуністеру Молотову 13 листопада 1940 року³⁵. А вже 25 листопада цього ж року В. Молотов через німецького посла в Москві Шуленбурга дає позитивну відповідь на пропозицію про приєднання до Тройного пакту Німеччини, Італії і Японії. Лише надзвичайний апетит Сталіна стосовно нових територіальних надбань СРСР відштовхнув Гітлера від реалізації такого плану³⁶.

Може здатися, що готовність до співпраці була в радянського керівництва тільки до радянсько-німецької війни. Але це не так. Загальновідомим є той факт, що в жовтні 1941 р. Сталін зондував через болгарський уряд можливість сепаратного миру з Гітлером і готовий був прийняти будь-які умови останнього, включаючи передачу Німеччині Прибалтики, Молдавії, частини Білорусії й України.

Отже, за дев'ятнадцять років (з 1922 по 1941 р.) у вищого керівництва країни сформувалось стійке переконання про прийнятність співпраці з нацистською Німеччиною. В результаті — прийнятність можливості колаборації формувалась не тільки в частини вищого керівництва Червоної Армії, країни, але й у простих громадян, дезорієнтованих політичними кульбітами вищого керівництва радянської держави.

Все це, а також терор більшовицького керівництва в СРСР сприяв потужному росту колабораціонізму на території Росії в роки радянсько-німецької війни. Другою складовою майбутньої колаборації на території Росії були російські емігранти. Поза межами СРСР існувала потужна емігрантська сила, сформована в основному після революції 1917 р. Найбільш впливовим політичним представником її був Народно-трудовий союз. Останній в закамурфльованому вигляді, однак достатньо чітко підтримував діяльність нацистів, надіючись з їх допомогою скинути більшовизм в Росії. Крім цього в 1933–1939 рр. було створено десятки організацій, які в своїх програмних документах, як і в назвах, чітко сповідували ідеологію фашизму й націонал-соціалізму.

Одним із перших організаторів російського антибільшовицького правого гуртка на території Німеччини став колишній офіцер російської імператорської армії Макс Ервін фон Шойнбер Ріхтер. Будучи заможною людиною він субсидував російський гурток і також маловідому партію молодого політика Адольфа Гітлера. Наприкінці 1920 р. він створив російсько-німецький фронт «Відродження» («Ауфбау») до складу якого увійшли А. Розенберг, А. Шкеданц, В. Біскупський, П. Щабельський-Борк та інші. Навесні 1921 р. під егідою «Ауфбау» в Бад-Рейхенгаллі було проведено з'їзд російських монархістів.

Складно уявити, як могли розвиватися подальші стосунки між російськими емігрантами та НСДАП, якби не загибель фон Шойнбер Ріхтера 9 листопада 1923 р. під час «пивного путчу» в Баварії. Його наступник на посту лідера «Ауфбау» А. Розенберг своїм надто запопадливо негативним ставленням до росіян зруйнував організацію³⁷.

Однак, у 1924 р. співробітництво російських емігрантів із нацистами продовжується. За ініціативою російських ветеранів Добровольчого корпусу Рюдегера фон дер Гольца було створено молодіжне об'єднання «Російський загін» («Русский отряд»), який фактично став філією СА. Спільно з нацистами молоді російські емігранти проходили бойову підготовку, охороняли гітлерівські мітинги, билися з комуністами. Характерно, що їхніми символами була триколірна біло-синьо-червона нарукавна пов'язка зі свастикою³⁸.

Того ж 1924 р. виникла найчисельніша російська емігрантська права організація Російський загальновійськовий союз («Русский общевоинский союз» — РОВС), створена 1 вересня 1924 р. за наказом генерал-лейтенанта барона П. Врангеля. РОВС складався з 13 відділів у шести країнах світу й налічував у своїх рядах близько 30 тис. членів³⁹. Лідери РОВС після приходу А. Гітлера до влади не приховували своїх надій на співробітництво з нацистами у майбутній війні проти більшовизму⁴⁰.

В іншому центрі російської еміграції — на Далекому Сході, в Харбіні, також почала активно формуватися нова політична сила правого гатунку — російський фашизм. Беручи свої витoki у студентському середовищі, він у 1926 р. оформився в антирадянську організацію Російський фашистський союз (Российский фашистский союз — РФС), діяльність якого з 1933 р. проходила під керівництвом і на гроші японської, а згодом, із 1933 р. — також і німецької розвідки. Російські фашисти спробували запропонувати власний варіант виходу з того тупика, в який, на їхнє переконання, завела Росію диктатура більшовиків.

Керівником РФС був К. Родзаєвський, а головним ідеологом організації став Н. Устрялов. У 1929 р. в Харбіні побачила світ його книга «Італійський фашизм». 1934 р. в тому ж Харбіні за редакцією Родзаєвського виходить написана помічниками завідувача Вищої партійної школи Всеросійської фашистської партії Г. Тарадановим і В. Кібардіним «Азбука фашизму». У передмові до цього видання прямо говориться, що цей фашистський підручник підготовлений як посібник із боротьби проти лібералізму та соціалізму. Загалом у своїй програмі РФС висував і широко рекламував ідею боротьби проти Радянського Союзу, підготовку збройного повстання проти радянської влади, співробітництво з фашистськими режимами у світі.

Відтак із середини 1930-х рр. російські фашисти з допомогою японської розвідки починають закидати на територію СРСР не тільки агентів-одинаків, але й збройні групи диверсантів. Зокрема відомі факти появи в Москві у 1935 р. листівки «Фашист», у якій містилися заклики до розгортання «фашистської революції», як єдиного можливого порятунку для російського народу від «сталінсько-жидівської банди»⁴¹. У вересні 1938 р. та в січні 1939 р., тобто невдовзі до початку Другої світової війни, на з'їздах РФС було схвалено принципові рішення про підтримку країн Осі та про посилення диверсійно-терористичної діяльності на території СРСР.

Також було досягнуто угоди про створення «національного фронту», який об'єднував російських фашистів і козаків у боротьбі з більшовизмом. У Харбіні створили Далекосхідне відділення Російського національного фронту на чолі з козацьким отаманом Г. Семьоновим. Отаман Г. Семьонов, відомий як один з лідерів антибільшовицького руху в роки громадянської війни, вирізнявся надзвичайними симпатіями до А. Гітлера. Зокрема, ще в 1933 р. він

відправив Гітлеру послання, в якому висловив готовність російських націоналістів співдіяти з нацистами заради відродження небільшовицької Росії. Зокрема в посланні наголошувалося: «Ми, російські націоналісти, змушені страждати, розкидані по всіх куточках землі, бачимо і знаємо: перш, ніж головне зло — III Інтернаціонал не буде знищений, перш, ніж не почне тріпотіти над Росією національний прапор російських фашистів, світ не зможе досягти бажаного спокою... Пане канцлер! З висоти історичного становища легко помітити, що німецька та російська держави були неподільними, процвітаючими та вільними до того часу, доки плечем до плеча йшли супроти всіх наших ворогів, проводячи зрозумілу та мудру політику, прихильником якої був Ваш великий попередник, національний герой німецького народу та творець німецької держави, сивочолий князь Бісмарк. Прихильником такої ж політики був перший російський фашист, наш національний герой П. Столипін»⁴². Виходячи з такого ставлення до Німеччини та її фюрера отаман Г. Семьонов надзвичайно швидко поставив очолювану ним організацію до послуг гітлерівської імперії.

Російський фашистський союз виявився надзвичайно послідовним у своїх діях та ідеологічних переконаннях. Незважаючи на те, що у 1941 р. відділення РФС в Маньчжурії влилося до складу «Бюро в справах російських емігрантів у Маньчжурії» («БРЕМ»), у Шанхаї та Європі РФС продовжував діяти як самостійна організація аж до моменту розгрому Німеччини та Японії.

Поряд з РФС у Маньчжурії ще в 20-і роки зародилась, а в травні 1931 р. офіційно була зареєстрована «Російська фашистська партія» («Российская Фашистская Партия» — РФП). Організація дуже швидко попала під опіку окупаційних японських властей і до 1933 р. кількість її членів збільшилась до 5.000, а в 1937/38 рр. до 20.000: 48 відділів в 18 країнах, включаючи і Європу.

Крім Маньчжурії російські фашистські групи з'являються в інших країнах світу. Зокрема, на території США в 1933 р. виникла сильна у фінансовому відношенні «Всеросійська фашистська організація» («Всероссийская Фашистская Организация» — ВФО) на чолі з Анастасом Вонсяцьким. У нацистській Німеччині російські ультраправі організації починають особливо активно формуватися після приходу до влади нацистів. Так, у 1933 р. було створено «Російський загальнонаціональний рух» («Русское общенациональное движение» — РОНД), «фюрером» якого став А. Светозаров (Пельхау). У своїх лавах РОНД налічував понад 200 штурмовиків. Невдовзі Светозарова на чолі руху змінив один з керівників білогвардійських військ у Прибалтиці генерал П. Бермонд-Авалов. З початком війни члени руху активно використовувалися Абвером та німецькими частинами спеціального призначення⁴³.

1934 р. у Німеччині розгорнув свою роботу «Російський націонал-соціалістичний рух» («Русское национал-социалистическое движение» — РНСД), в лавах якого налічувалося за різними даними від 1200 до 2200 членів. На початку наступного 1935 р. виникає «Російський національний і соціальний рух» («Российское Национальное и Социальное Движение» — РНСД), заснований з ініціативи Володимира Левашова та Івана Кривановського. Очолив РНСД полковник Н. Скалон⁴⁴. Організація перебувала під патронатом гестапо, яке підтримало саме РНСД і намагалось зробити його головною політичною організацією російських емігрантів у Німеччині⁴⁵.

Починаючи з 1936 р. активну роботу на території Німеччини розгорнув «Російський національний союз учасників війни» («Русский национальный союз участников войны» — РНСУВ), який очолив колишній командир елітної Дроздовської дивізії генерал-майор А. Туркул. Союз став доволі потужною організацією зі своїми філіями у різних країнах, ідеологією Союзу стала дивна суміш фашизму з монархізмом⁴⁶.

У 1937–1938 рр. у зв'язку з вимогою нацистського керівництва заборонити на території району діяльність організацій, які мають свої керівні органи за межами Німеччини, з рядів Роса виділяється його німецька філія, яка відома під назвою Об'єднання російських військових союзів (Объединение русских воинских союзов — ОРВС). Об'єднання стояло на чітких прони́мецьких позиціях. Саме воно стало потужним двигуном об'єднання еміграції для наступної участі у війні проти Радянського Союзу. Ще напередодні війни його керівник генерал фон Лампе звернувся до головнокомандуючого Сухопутних сил Німеччини генерал-фельдмаршала фон Браухіча з листом, в якому зазначалося: «Ми твердо віримо, що в цьому військовому зіткненні доблесна німецька армія буде боротись не з Росією, а з комуністичною владою, яка її губить. Саме тепер я ставлю себе і очолюване мною Об'єднання російських військових союзів в розпорядження німецького військового командування». Вже за перші два місяці війни на Східний фронт для участі в боях на боці фашистів було спрямовано 52 члени РОВСа, які перебували на обліку в берлінському відділі⁴⁷. Достатньо дієвою виявилась російська еміграція в Югославії. Серед створених гітлерівським командуванням із числа російських емігрантів охоронних і каральних загонів особливо відомим був «охоронний корпус», сформований у вересні 1941 р. в Югославії під командуванням генерала Б. Штейфона. Основну масу склали колишні царські і білі офіцери, які прибули в означений військовий підрозділ із 14 європейських країн. В грудні 1941 р. корпус був включений до складу вермахту, а його чисельність на цей період становила близько 6 тис. чоловік. Це військовоє формування складалося з п'яти полків трибатальйонного складу. За роки війни через нього пройшли понад 17 тис. осіб. В основному корпус протистояв балканським партизанам.

Окремою складовою в колабораціонізмі були козаки. Скривджені радянською владою, вони прагнули реваншу. Частина із них свої надії поклала на нацистську Німеччину. «Обіцяю і клянусь Всемогутнім Богом перед Святим Євангелієм в тому, що вождю Нової Європи і німецького народу Адольфу Гітлеру буду вірно служити і буду боротися з більшовизмом не жальючи свого життя до останньої краплі крові. В полі і фортецях, в окопах, на воді, в повітрі, на суші, в битвах, сутичках, роз'їздах, польотах і штурмах буду здійснювати ворогу відчайдушний опір і все буду робити, вірно служачи разом з німецьким воїнством захищати Нову Європу і рідне моє військо від більшовицького рабства і досягнення повної перемоги Німеччини над більшовизмом і його союзниками». Автор цієї клятви отаман Всевеликого війська Донського генерал Петро Краснов⁴⁸. Значна частина з них гуртувалась навколо лідерів козаків кубанського отамана Вячеслава Науменка (в 1920 р. був генерал-майором у білій армії) і донського отамана Петра Краснова. Останні з початком війни одразу ж запропонували нацистам свої послуги. З перших днів війни в Німеччині і окупованих нею країнах розгорнувся Козачий національно-визвольний рух (КНВР). Перший квартирмейстер Генерального штабу генерал-лейтенант Паулюс 9 січня 1942 р. наказав формувати допоміжні частини із надійних військовополонених. При цьому перевага надавалась козакам. Багато козаків до цього часу зуміли налагодити співпрацю з нацистами⁴⁹. 15 квітня 1942 р. А. Гітлер оголосив козачі і кавказькі частини рівноправними союзниками німців і дозволив їх використання як у боротьбі з партизанами, так і на фронті*.

* Оскільки тема участі російських емігрантських кіл не є предметом безпосереднього аналізу, усім зацікавленим рекомендуємо ознайомитись з працею *Окорокова А. В.* «Фашизм и русская эмиграция (1920–1945)», виданою в Москві в 2001 р.

Таким чином, ми можемо стверджувати: напередодні війни існувало серйозне політичне і організаційне підґрунтя для появи в майбутньому колаборації на території всієї Росії, а не певного регіону. Хоча, для справедливості, зазначимо, що не всі росіяни за кордоном були готові до співпраці з нацистською Німеччиною. Так, під час війни німці і генерал Власов зробили спробу залучити до боротьби проти Радянського Союзу великого князя Кирила Володимировича, розраховуючи, що представник російської царської сім'ї без вагань прийме таку пропозицію. Але вийшло абсолютно непередбачуване! Коли представники Власова приїхали в Париж до великого князя, той не тільки не став їх вислуховувати — навіть не пустив на поріг власного будинку, через камердинера повідомивши, що із зрадниками Батьківщини ніяких справ мати не хоче...⁵⁰

Організація і розвиток колаборації у воєнні роки

Початок Другої світової війни активізував прагнення різних політичних сил, які вбачали своє майбутнє у співпраці з нацистами, до подальшого зближення з гітлерівською Німеччиною і налагодження тісних контактів з гітлерівцями для отримання в майбутньому політичних дивідендів. Одним із головних моментів було створення власних військових формувань на боці вермахту. Саме наявність у політичних сил власних збройних загонів було тим вагомим козирем, який мав у майбутньому полегшити політикам «торгівлю» з Німеччиною щодо свого власного становища.

Виходячи з необхідності посилити свої власні позиції, скориставшись можливою війною Німеччини та СРСР, обидві частини ОУН розгорнули активні контакти з німецькими представниками у справі створення українських військових формувань для ймовірної їхньої участі в антибільшовицькому поході вермахту.

На початку квітня 1941 р. у таборі на півдні Польщі були зібрані перші групи українських добровольців із числа військовополонених польської армії. Звідси їх перекинули на учбовий полігон «Нойгаммер» (Сілезія) для військової підготовки.

Повністю сформований батальйон дістав назву «Спеціальна група «Нахтігаль» («Соловейко») і налічував у своїх лавах 300 вояків (3 роти). Як пригадує ветеран ДУНУ, командир батальйону «Роланд» Є. Побігущий, дали цю назву батальйону за надзвичайні вокальні дані його вояків, які одразу ж створили при ньому хор⁵¹.

Формування другого батальйону Українського легіону, що дістав кодову назву «Роланд», розпочалось у середині 1941 р. на території Австрії. На відміну від «Нахтігалю», його особовий склад більшою мірою комплектувався українськими емігрантами першої хвилі та їх нащадками. Крім того, до 15% особового складу батальйону становили українські студенти Відня і Грацу. Командиром батальйону було призначено майора Є. Побігущого. Всі командири рот і взводів, а також інструктори були українцями, німецьке командування представляли лише група зв'язку в складі трьох офіцерів та восьми унтер-офіцерів. Тренування батальйону проходили у військовому таборі у замку Зауберсдорф у місті Нойштадт⁵².

З початком німецько-радянської війни у бойових діях проти Червоної армії взяв участь лише батальйон «Нахтігаль», який разом із передовими частинами вермахту пройшов близько 400 км від радянсько-німецького кордону до Вінниці. У безпосередніх боях нахтігалівці використовувалися тільки в ході штурму «Лінії Сталіна» та в Браїлові й Вінниці. Курінь «Роланд» не брав жодної участі в бойових діях, перебуваючи тільки у другому фронтовому ешелоні, займаючись охороною важливих об'єктів комунікації, вантажів і складів

зі стратегічними запасами на території Бессарабії та Поділля⁵³. Активна участь бійців «Нахтігалю» в проголошенні державотворчого Акту 30 червня 1941 р. та політичні вимоги, які в серпні 1941 р. український командир батальйону Роман Шухевич надіслав до німецького командування, стають причиною усунення обох частин бандерівського легіону з фронту і вивезення їх до Франкфурту-на-Одері в жовтні 1941 р. Згодом із бійців обох батальйонів сформували 201-й батальйон охоронної поліції, службовці якого підписали особистий річний контракт на службу з 1 грудня 1941 до 1 грудня 1942 р. і з квітня 1942 р. були вивезені на територію Білорусії для боротьби з радянськими партизанами⁵⁴.

Паралельно з формуванням Абвером двох батальйонів із прихильників Бандери ОУН ще до початку війни розгорнула активну діяльність з підготовки на території УРСР антирадянського повстання з пізнішим переформуванням повстанських загонів у регулярну національну армію. Після вторгнення німецької армії на територію України в західних її областях, відповідно до планів Револуційного Проводу ОУН, було створено загони Української Національної Револуційної Армії, що об'єднували до 4-х тисяч осіб. Бійці, які мали на рукавах синьо-жовті або блакитні пов'язки з написами «Українське військо», «УА» (Українська армія), встановили контроль в 11-ти районних центрах і в десятках менших населених пунктів. Однак німці вдалися до акцій роззброєння оунівських загонів, і більшість їх членів перейшла до відділів Народної міліції⁵⁵.

Народна міліція не викликала довіри у нацистів, тому вони постійно вимагали обеззброїти її членів. Загалом, згідно з німецькими інструкціями, одна гвинтівка не повинна була припадати не більше як на кожного десятого українського «міліціонера»⁵⁶.

Найчисленнішими військовими частинами, створеними ОУН-Б влітку 1941 р., став рівненський 1-й курінь Українського війська ім. Холодного Яру та луцький Відділ особливого призначення ім. Є. Коновальця. Але вже восени рівненська частина була переформована в поліційну школу «Аусбільдунгсрегмент Ост», а луцький відділ — у «Господарський курінь», хоча деякий час вони ще зберігали український характер — мали однострої з українськими відзнаками та тризубами. Тому, що вся команда школи складалася з членів ОУН, то в 1943 р. весь цей курінь перейшов у підпілля⁵⁷.

Як і на Волині, полк Українського війська намагалися створити у Станіславі, але його бійців невдовзі розпустили по домівках і лише частину в листопаді 1941 р. включили до вермахту. Попри це настирливо ширилися чутки про те, що в Берліні створюється національна армія, і що «вже пошито двісті тисяч одностроїв для українських вояків». Однак дійсність була іншою. Військові загони були розформовані, народна міліція проіснувала лише до листопада 1941 р., а репресії проти командного складу міліції та керівників ОУН змусили крайових лідерів перевести весь злегалізований актив у підпілля і перейти до протинімецької діяльності⁵⁸.

Наприкінці 1942 р., після закінчення річного контракту, було розпущено й 201-й поліційний батальйон, більшість старшин якого опинилися під арештом. Усього чисельність збройних формувань, створених бандерівцями влітку 1941 р., оцінюється істориками в 4000 тис. чоловік⁵⁹.

Подібно до бандерівців мельниківці перед війною створили з допомогою Абверу дві зондеркоманди — групи «Пума» і «Ничипоровича». Після початку війни прихильники ОУН-М сформували Буковинський курінь і український козацький батальйон під керівництвом генерала армії УНР Івана Омеляновича-Павленка. Приблизна кількість учасників формувань, підконтрольних ОУН-М, влітку 1941 р. можна оцінити в 2–3 тис. осіб. Зрештою, вони до кінця 1941 р.

були позбавлені «опіки» мельниківської ОУН і переформовані в поліцейські батальйони 101, 102 і 115⁶⁰.

Іншим українським збройним формуванням, яке на початку війни співробітничало з наступаючими німецькими військами з політичних міркувань, стала Українська повстанська армія «Поліська Січ» на чолі з отаманом Бульбою-Боровцем. Ідентифікуючи себе з традиціями УНР, це військово формування, що налічувало 1–2 тис. бійців, також претендувало на те, аби стати зародком майбутньої армії відродженої Української держави. Однак вороже ставлення нацистів до ідеї української державності призвело до розпуску «Січі» в листопаді 1941 р.

Якщо в перші місяці війни на окупованій території не було створено військових загонів політичними організаціями, чи самим населенням для використання нацистами з охоронно-поліцейським призначенням, то пізніше цей процес проходив під контролем німецького фронтового чи тилового командування. Таким чином було створено так звану «Сумську дивізію» у містах Суми та Білопіль, добровольчий полк «Десна», сформовано десятки батальйонів допоміжної поліції (на території України було організовано 45 українських поліцейських батальйонів, ще десять батальйонів поліції, складених із військовополонених українців, проходили службу в інших країнах. Загалом чисельність бійців у батальйонах української допоміжної поліції оцінюється в 35 тис. осіб)⁶¹.

Крім поліційних батальйонів нацисти на окупованій території України сформували для охорони сільськогосподарських об'єктів від диверсантів так звану Українську Народну Самооборону, яка до кінця 1942 р. налічувала 180 тис. осіб, з яких, щоправда, лише половина були озброєні⁶².

Також із військовополонених українців упродовж усієї війни активно набирали бійців до так званого «Українського визвольного війська», яке ніколи не було перетворене на справді монолітну армію, а його батальйони приділялися до різних частин вермахту. Загалом УВВ налічувало до 50 тисяч військовослужбовців⁶³.

Найбільш відомим і найчисельнішим українським військовим формуванням на боці німців була дивізія військ СС «Галичина». Ідею створення дивізії СС «Галичина» висунув голова Українського Центрального Комітету професор В. Кубійович. Ця організація була створена на початку війни для активної співпраці з окупаційною владою. У березні 1943 р. керуючий Генеральним округом «Галіція» бригаденфюрер СС О. Вехтер домігся від Гімлера дозволу на формування із галичан військового з'єднання СС в межах дивізії. Рейхсфюрер СС пішов на це, віддаючи данину історичній традиції, оскільки до 1918 р. Галичина входила до складу Австро-Угорської імперії і відзначалася у Першій світовій війні, поставляючи вояків до австрійської армії.

Набір добровольців до дивізії було проголошено 28 квітня 1943 р. На призов відгукнулося понад 80 тисяч галичан, з яких до лав дивізії після ретельного відбору було зараховано тільки 14000. Ще вісім тисяч добровольців було прийнято до складу німецької поліції. Із них було сформовано п'ять нових поліцейських полків з номерами від 4-го по 8-й. В подальшому ці полки були розформовані, а їх особовий склад використовувався для поповнення втрат дивізії.

Тренувальні збори дивізії СС «Галичина» розпочала в таборі «Дембіца» на території Генерал-губернаторства. 350 офіцерів та близько 2000 унтер-офіцерів були направлені до Рейху для підготовки згідно з вимогами СС. Багато офіцерів у дивізії були німцями або фольксдойче. Німцями були також і перші два командири — бригаденфюрер СС Шиман і Ф. Фрайтаг, який змінив його 23 листопада 1943 р. Згідно із загальною номенклатурою військ СС дивізії було присвоєно 14-й порядковий номер.

У травні 1944 р. дивізія була переведена до Нойгаммеру (Сілезія) для подальшого навчання. В травні її особисто проінспектував Гімлер, який залишився задоволеним рівнем бойової підготовки. В червні 1944 р. дивізія відбула на східний фронт, де одразу ж була кинута в бої проти Радянської армії під Бродами⁶⁴. Як відомо, дивізія була розбита в перших фронтових боях у липні 1944 р. Лише трьом тисячам дивізійників вдалося вирватися з так званого Бродівського котла, шість тисяч загинули або стали військовополоненими, близько тисячі дезертирували і приєдналися до загонів УПА.

Пізніше відновлена дивізія брала участь у антипартизанській боротьбі в Словаччині та Словенії, а в квітні 1945 р. була переведена на фронт до Австрії. Загалом нацисти не особливо довіряли галичанам, наприклад, відомо, що в травні 1944 р. дивізію СС «Галичина» планували розташувати на відтинку фронту неподалік Коломиї, однак наявність у Карпатах великої кількості загонів УПА, на думку німецького командування, могла призвести до переходу дивізії в повному складі до повстанців, тому «Галичину» було вирішено перемістити під Броди.

Наприкінці війни в Європі на базі дивізії «Галичина», яка нараховувала тоді до 20 тис. солдатів і офіцерів, було створено Першу дивізію Української Національної Армії. Поряд з нею планували також створити Другу дивізію УНА на базі протитанкової бригади «Вільна Україна» (2 тис. бійців), якою командував колишній полковник армії УНР Петро Дяченко та 281 запасної бригади в Данії (5 тис. бійців), під командуванням полковника Ф. Гудима та двох полків охоронної поліції, дислокованих у Бельгії та Голландії (всього 4 тис. чол.)⁶⁵. Однак, плани з розгортання УНА залишилися здебільшого на папері, й загальна чисельність цієї «армії» ледве перевищувала 30 тис. осіб.

Загалом бойова вартість українських поліційних і фронтових частин була різною. Ті частини, які формувалися українськими організаціями, постійно підозрювалися німцями у політичній ненадійності, частини, складені з колишніх червоноармійців, також виглядали «різношерстими» в плані бойових даних. Якщо окремі частини (такі, наприклад, як бригада «Вільна Україна») відрізнялися високим бойовим духом, то інші, навпаки — були схильні до дезертирства.

В цілому у німецьких збройних формуваннях протягом війни, за даними українських учених, служило до 250 тис. українців (35 тис. у поліційних охоронних батальйонах, 30 тис. у Ваффен СС, до 50 тис. у УВВ, 15 тис. у структурах Абверу, 10 тис. в юнацьких формуваннях ППО, 100 тис. добровільних помічників — «гівіс»), що складало менше 0,6% довоєнного населення України. Навіть якщо зарахувати до військових формувань сільську самооборону, яку окупанти фактично насильно, шляхом обов'язкового запису створювали в 1942 р., додається ще 180 тисяч. Отже, загалом можемо вийти на цифру 430 тис., що становитиме трохи більше 1% від загальної чисельності населення України.

Відтак, вести мову про масовий військовий колабораціонізм українців у роки війни з гітлерівською Німеччиною не доводиться. Крім того, слід відзначити, що на території України не існувало пронацистських самоуправних територій, як, скажімо, російський автономний округ «Локоть» чи області козачих військ, де більшість населення ставала на шлях співпраці з гітлерівцями й де існували місцеві колабораційні «уряди».

З огляду на вище сказане, цікаво проаналізувати дані про російський колабораціонізм. Найбільш схильними до співпраці з німецькими окупаційними установами під час війни на території Росії виявилися козачі регіони та територія між Трубчевськом і Орлом, де функціонувала Локотська автономія, існувала власна Російська націонал-соціалістична партія, власна адміністрація, преса, армія і проживало майже 900 тис. населення⁶⁶.

Козацька колаборація була зумовлена двома факторами — завзятою антибільшовицькою боротьбою козацтва в роки громадянської війни в Росії та активною діяльністю козацької еміграції в Німеччині перед початком Другої світової війни. Армійське і політичне керівництво Німеччини на 1941 р. розглядало козаків як чи не єдиних надійних союзників у боротьбі з більшовизмом на території СРСР. Починаючи з жовтня-листопада 1941 р., німецькі військові штаби на східному фронті почали формування перших козацьких частин із військовополонених козаків. Так, 28 жовтня 1941 р. з'явився перший козацький ескадрон у тиловому районі групи армій «Центр» під командуванням колишнього майора Червоної армії І. Кононова. Варто відзначити, що І. Кононов, командир 436 піхотного полку, здався в полон разом з усіма своїми підлеглими 22 червня 1941 р. І цей випадок не був чимось неординарним. До 8 липня 1941 р. німцям здалося 334 тисячі 571 тисяча ??? бійців і командирів Червоної армії. Здавалися не тільки вмотані в боях, розбиті групи, а цілі дивізії, з командирами, озброєнням і боєприпасами⁶⁷. Здавалися для того, щоб повернути зброю проти Радянського Союзу. Як відзначали російські емігрантські дослідники Ю. Тарнавський та Т. Бездетний: «Був час — на самому початку війни — коли майже всі полонені були готові боротися проти більшовизму навіть у лавах німецької армії»⁶⁸.

Протягом наступного 1942 р. кількість козацьких кавалерійських частин у тилу групи армій зростала і у вересні 1942 р. досягла 1799 осіб, зібраних в окремому козацькому дивізіоні⁶⁹. Козаки Кононова брали участь у жорстоких боях з радянськими партизанами в Білорусії.

У червні 1942 р. у складі 17-ї німецької армії, що діяла на Дону й Північному Кавказі, було створено козацький кінний полк «Платов», що налічував до 2 тис. бійців і брав участь в охороні майкопських нафтових промислів, а також у кровопролитній обороні Чорноморського побережжя коло Темрюка⁷⁰. Тоді ж, влітку 1942 р., у боях з радянською кавалерією в районі Ачикулак — Будьоновськ відзначилися козаки кавалерійського полку «Юнгшульц», сформованого при 1-й танковій армії вермахту у складі 1530 бійців⁷¹.

Відповідно до наказу від 18 червня 1942 р. усіх козаків добровольців із військовополонених Червоної армії почали стягувати до спеціального козацького табору в місті Славути на території України. Вже на початку липня 1942 р. в Славуті перебувало майже 6 тис. козаків-добровольців, з яких розпочали формування 1-го Отаманського полку, 2-го Лейб-козацького, 3-го Донського, 4-го та 5-го Кубанського полків, 6-го та 7-го Зведено-козацьких полків. Сформовані частини на початку вересня 1942 р. передислокували в Шепетівку⁷².

Щойно німецький вермахт зайняв території, заселені козаками, як 25 липня 1942 р. в Новочеркаську група козацьких офіцерів задекларувала перед німецьким командуванням свою готовність до співпраці. З числа цих офіцерів було створено штаб війська Донського (згодом — Штаб Похідного отамана)⁷³. Протягом серпня-вересня 1942 р. в регіоні Дону та Північного Кавказу було створено 4 козацькі полки, ще тисячі козаків служили при німецьких частинах. Загалом до весни 1943 р. вермахт мав на службі до 25 тис. козаків⁷⁴.

Козаки зарекомендували себе на фронті як надійні соратники гітлерівців. Козацькі частини відчайдушно сміливо прикривали відступ вермахту з Кавказу взимку 1943 р., нерідко траплялися випадки, коли цілі козацькі частини гинули в запеклих боях, обороняючись «до останнього». Навіть у радянських донесеннях відзначалося, що козацькі частини воюють «стійко, з криками «Ура, за Батьківщину!»⁷⁵.

Ефективність козацьких частин на фронті, продемонстрована в боях з Червоною армією, схилила німецьке командування до думки про створення кавалерійського козацького з'єднання, яке мав очолити блискучий кавалерійський

офіцер Г. фон Паннвіц. Навесні 1943 р. в районі Херсону було організовано 4 козацькі полки загальною чисельністю 6 тис. чол., які стали основою дивізії, що після доформування у листопаді 1943 р. налічувала 18 тис. 555 бійців. Також запасний полк козачої дивізії, який дислокувався у Моково коло Мілау, налічував до 15 тис. рядових і офіцерів⁷⁶.

У 1944 р. козаки пішли ще далі у своїй співпраці з Німеччиною. При Головному штабі СС було створено спеціальну структуру — Резерв козацьких військ на чолі з генерал-лейтенантом А. Шкуро, а при Східному міністерстві Розенберга в березні того ж 1944 р. сформувалося Головне управління козацьких військ на чолі з генералом П. Красновим. Влітку 1944 р. стараннями цих структур до козачої кавалерійської дивізії почали стягувати інші козацькі частини. 4 листопада 1944 р. козацькі війська перевели в підпорядкування Головного штабу СС, а 25 лютого 1945 р. 1-шу козацьку дивізію розгорнули в 15-й кавалерійський козацький корпус військ СС чисельністю до 35 тис. бійців⁷⁷.

Поряд з козацьким корпусом існував ще так званий Козацький стан і група похідного отамана Павлова, котра складалася із козаків, які відступали з Дону та Кубані разом з німецькими військами. На весну 1945 р. Козацький стан налічував 31 тис. 463 чол.⁷⁸.

Однак, майже 70 тис. російських козаків, які служили під німецькими прапорами, були далеко не єдиними російськими військовими колаборантами. В уже згадуваній нами автономній області «Локоть», створеній наприкінці осені 1941 р., існувала Російська визвольна народна армія (Русская освободительная народная армия — РОНА), чисельність якої на серпень 1943 р. становила до 30 тис. осіб⁷⁹. РОНА зарекомендувала себе як стійка, але слабо дисциплінована і жорстока частина в боях із партизанами та учасниками Варшавського повстання. Успіхи РОНА (відомої ще за ім'ям її творця як «Бригади Камінського») в боях з партизанами були відзначені німецьким командуванням, яке нагородило Камінського Залізним хрестом. Однак уже в серпні 1944 р. за злочини і безчинства, які здійснила РОНА під час придушення Варшавського повстання, Камінського було засуджено до страти і розстріляно⁸⁰.

Однак для нас «Локотська» автономія цікава не тільки з точки зору її військового потенціалу, але також і з точки зору погляду на це ерзацдержавне утворення, як на «державку» нацистського типу. Власне, локотчани створили своє самоуправління ще за два тижні до приходу німецьких військ, однак, якщо в Україні нацисти ліквідували або брали під свій повний контроль подібні «народні ініціативи», то в Росії вишло зовсім інакше. Командувач 2-ю танковою групою (армією), генерал-полковник Гудеріан взяв автономію «Локоть» під «своє крило». Таким чином в тилу німецької армії жила автономна форма російської державності, яка охоплювала вісім сучасних районів Брянської та Курської областей, мала власну систему судочинства, охорони здоров'я, освіти, безпеки тощо. Адміністрація автономії сама здійснила земельну реформу, розпаювавши колгоспні землі і виділивши кожній родині по 10 га землі! Через це майже все 900-тисячне населення автономії «Локоть» підтримувало місцевих російських нацистів, що контролювали владу. Німецькі та угорські гарнізони були нечисельними і розташовувалися тільки в стратегічно важливих пунктах і не впливали на ситуацію.

На території України чогось подібного не було навіть близько. Принагідно хотілося б відзначити, що у сьогоднішній Росії масову колаборацію на Брянщині та Курщині не вважають чимось жахливим. Зокрема, 22 червня 2006 р. в офіційному друкованому органі російських Федеральних зборів «Парламентській газеті» було вміщено статтю «Локотська альтернатива», автор якої

Сергій Верьовкін співає дифірамби російській колаборантській «державці», вихваляючи її політику в усіх напрямках, не згадуючи, при тому про злочини РОНА, про існування російської нацистської партії, про нацистську пропаганду тощо⁸¹.

Власне «локотську автономію» автор бачить як альтернативу більшовицькій Росії, очевидно, вважаючи, що нацистська Росія була б кращою. Важко навіть собі уявити, щоб в українській парламентській газеті «Голос України» з'явилася стаття з викладом інформації, наприклад, про «героїчний бойовий шлях українських поліційних батальйонів». Якби таке сталося, то ветеранські організації України завалили б редакцію гнівними листами та судовими позовами, а російський МЗС устами свого посла в Україні, уже оголосив би на весь світ про «український повзучий фашизм».

Однак не слід забувати, що РОНА була не поодиноким в гроні російських частин і з'єднань, які воювали на німецькому боці. Слід згадати російський добровольчий полк «Десна» (створений в липні 1942 р., чисельністю до 2 тис. солдатів), добровольчі батальйони «Березина», «Дніпро», «Прип'ять» (створені в червні-жовтні 1942 р., чисельністю до 2 тис. бійців), 90 російських батальйонів і 140 інших частин, рівних за чисельністю полку⁸².

На західному фронті проти військ західних союзників воювали, як зазначало німецьке командування «з незвичайною хоробрістю, незважаючи на погане озброєння»⁸³ 72 російські батальйони, кожен з яких чисельністю дорівнював полку і з яких можна було б сформувати 24 повнокровні дивізії⁸⁴. Російські добровольці становили понад 27 відсотків (51 тис. 780 осіб) у шостій армії Паулюса, яка наступала на Сталінград⁸⁵, 40% 707-ї піхотної дивізії вермахту весною 1943 р., 50% 134-ї дивізії вермахту на зламі 1942–1943 рр., а 2 листопада 1943 р. командування вермахту взагалі видало наказ, згідно з яким у кожній піхотній дивізії вермахту на Сході до 20% особового складу комплектувалося росіянами⁸⁶.

22 тис. російських добровольців служило в Люфтваффе, 17090 тис. в Російському корпусі на Балканах (який, до речі, активно воював з партизанами і наступаючою Червоною армією, втративши за всю війну 11506 чол. убитими та пораненими, постійно поповнювався добровольцями), 10 тисяч в абверівській «Особливій дивізії Р» (Російська національна армія), 2,5 тис. в російському добровольчому полку СС «Варяг», створеному в березні 1942 р. (більш, ніж на рік раніше, як почали створювати галицьку дивізію СС!), 1,5 тис. в складі так званої Російської національної народної армії, організованої в 1942 р., 3 тис. чол. в Російській національній бригаді СС «Дружина» (сформована весною 1942 р.), 50 тис. росіян служили в двох російських дивізіях СС, які в 1945 р. стали основою для формування Російської визвольної армії (РОА), хоча загалом протягом війни відзнаки РОА носили до 800 тисяч осіб (втрати в російських частинах були вищими, ніж у німецьких, через те, що німці використовували їх на найбільш складних ділянках фронту, знаючи, що російським солдатам немає чого втрачати — полон означав для них смерть)⁸⁷.

Власне, командувач РОА А. Власов у 1945 р. планував розгорнути на базі цих військових формувань 30 дивізій у тому випадку, якби Німеччина протрималася ще протягом 12–15 місяців⁸⁸. Загальна ж кількість росіян, які служили помічниками в німецьких дивізіях (так звані «гіви»), оцінюється в межах від 400 до 600 тис. осіб. Тобто, за попередніми підрахунками, від 2 до 2,5 млн. росіян взяли в руки зброю у боротьбі проти СРСР на боці гітлерівської Німеччини в лавах поліції, СС, вермахту, збройних сил Комітету визволення Росії тощо. Це означає, що тільки у військовій колаборації брало участь близько 2,5–3,5% від загальної чисельності російського населення СРСР станом на 1941 рік.

Сучасний російський історик А. Мартинов стверджує, що важко знайти в якійсь іншій європейській країні таку ж масштабну колаборацію, яка була в Росії, підкреслюючи, що колабораціонізм у Європі був значно скромнішим за масштабами⁸⁹. Інший російський історик А. Циганок, порівнюючи колаборацію в різних європейських регіонах, наголошує: «За даними, які зараз є в наявності, у військах вермахту з 1940 по 1945 рік воювали громадяни Західної та Північно-західної Європи — 145 тис. осіб, Східної та Південно-східної Європи — близько 300 тис. осіб, арабів — 5–6 тис. осіб, індійців — 4 тис., а громадян СРСР, за різними даними, від одного мільйона трьохсот тисяч до одного мільйона п'ятисот тисяч. Це воювали тільки в лавах вермахту, не рахуючи допоміжної поліції, підрозділи якої допомагали тиловим частинам і нараховували теж близько мільйона осіб. За різними даними, від двох до двох з половиною мільйонів осіб входили до складу окупаційної адміністрації — старости, поліцейські, адміністрація тощо»⁹⁰. Тобто з антипартизанською сільською самообороною, адміністрацією тощо, кількість росіян, які були активними колаборантами, слід рахувати у 3–4 млн осіб або 4,5–5,5% від загальної чисельності населення.

Однак слід пам'ятати про те, що територія України була окупована повністю, тоді, як територія Росії зовсім ні. Під німецькою окупацією перебувало росіян менше, ніж українців, але кількість колаборантів була значно вищою. Зокрема, в Україні під окупацією опинилося близько 37 млн населення (із 41 млн на 1941 р.), тоді як у Росії — близько 30 млн (із 109 млн на 1941 р.). Також необхідно пам'ятати, що половина з 38 повністю та частково окупованих регіонів Росії перебувала під окупацією один рік або менше, тоді, як майже вся територія України (за винятком декількох східних районів) була окупована більше року. Відтак, відсотки наведені вище, слід було б збільшити як мінімум у 3 рази, щоб вийти на реальну кількість колаборантів у середовищі росіян і збагнути потенціал російської колаборації.

Отже, на окупованих територіях РРФСР до активної колаборації вдалося близько 12–15% населення. Якщо більшість українців після невдалих спроб відновити незалежність і після розчарування «соціальними» змінами в Імперському комісаріаті України збайдужіли до чужої їм війни, сприймаючи її як заміну одного лиха іншим (сталінського — гітлерівським), то росіяни дивилися на співробітництво з німцями в умовах м'якшого окупаційного режиму (російські землі входили в управління військової адміністрації), як на можливість створити альтернативну, небільшовицьку Росію. Цим, на нашу думку, слід пояснювати високий рівень російської колаборації з гітлерівцями під час війни.

Виходячи з поданих вище підрахунків, російським політикам і пропагандистам немає жодного сенсу звинувачувати українців у якійсь надмірній активності в службі Німеччині в роки Другої світової війни. Адже в процентному співвідношенні росіяни не тільки не поступалися в цьому українцям, а серйозно їх переважали, як за параметрами державного так і за параметрами військового колабораціонізму. Якщо ж говорити про бойову вартість добровольчих формувань, то вона, очевидно, була неоднаковою і залежала не стільки від національності, скільки від конкретних факторів — обстановки на фронті, озброєння, бойового духу, ставлення німецьких командирів тощо. «Вигідно» виділялися в плані надійності лише козацькі російські формування.

Виходячи з доступних джерел, можна припустити, що бойовий дух російських частин зростав з моментом настання краху Німеччини, коли росіянам не було на що сподіватися. Зокрема, відомий російський письменник і правозахисник О. Солженіцин, спираючись на власний фронтний досвід офіцера Червоної армії, пише, що російські частини на боці вермахту билися

краще за «будь-яких есесівців», «Їм не залишалося вибору. Їм не можна було битися інакше. Їм не було залишено можливості битися якось більш поблажливо до себе. Якщо один «чистий» полон уже визнавався в нас небаченою зрадою батьківщини, то що вже й казати про тих, хто взяв зброю ворога»⁹¹.

Крім вермахту, більш чисельно, ніж українці, росіяни були представлені у військах СС — співвідношення було 1 до 4 (120 тис. росіян проти 30 тис. українців у есесівській формі).

Також слід підкреслити, що після відомих подій на початку війни, пов'язаних із проголошенням незалежності, українські політичні сили до кінця війни розглядалися німцями, як підозрілі та політично ненадійні, в жодному регіоні українці не отримали такого широкого управління, як росіяни в окремих регіонах. Наявність в Росії автономних округів, побудованих на зразок міні-атюрних нацистських державок, свідчить про те, що російський колабораціонізм з індивідуальних форм переростав у державний колабораціонізм, для чого існував відповідний ідеологічний та історичний ґрунт.

Нарешті, російський військовий і державний колабораціонізм мав набагато більший потенціал, ніж український військовий колабораціонізм, через взаємну недовіру між українцями і німцями, що тяжів над обома народами від початку війни. Росіяни ж, як згадував О. Солженіцин, сподівалися на Німеччину у своїй антибільшовицькій боротьбі до завершення війни: «Характерно, що навіть в останні місяці (зима 1944–1945), коли всім уже було видно, що Гітлер програв війну, — у ці самі місяці російські люди, які опинилися за кордоном, — десятками тисяч подавали заяви про вступ до Російської визвольної армії! — це був голос російського народу»⁹².

Власне, наприкінці хотілося б кількома штрихами охарактеризувати ставлення до проблеми колабораціонізму українського та російського суспільств. В Україні найбільш проблемним у плані колабораціонізму є питання визнання учасниками війни ветеранів-українців, які воювали в дивізії «Галичина». Натомість ніхто не піднімає питання про надання ветеранських прав учасникам різноманітних поліційних батальйонів чи Українського визвольного війська.

На відміну від українських реалій, в Росії колаборантів славлять у парламентській газеті, їм споруджують пам'ятники в Москві, відправляють у пам'ять А. Власова урочисті поминальні богослужіння в Петербурзі, «совість Росії» О. Солженіцин відверто вихваляє власовський рух. І при цьому всьому офіційна російська пропаганда «показує пальцем» у бік України, вимагаючи на рівні МЗС не допустити визнання колаборантів (до яких за власним бажанням зараховують і УПА) учасниками війни тощо. Як влучно підкреслив російський публіцист Микола Руденський, у російському суспільстві нікому нема діла до панегіриків на честь Власова та його армії, не спостерігається жодних протестів у зв'язку з урочистостями на честь РОА, натомість, все, що стосується, наприклад, латиських легіонерів СС в Росії сприймається набагато болючіше⁹³.

Проблема подвійних стандартів надалі залишається відкритою. Що може собі дозволити Росія, то не може собі дозволити Україна чи Латвія. Однак доки відповідальне російське керівництво не знайде в собі сили визнати очевидні факти: саме росіяни були найбільшими колаборантами в роки Другої світової війни, доки воно не вибачиться перед іншими народами, з яких десятиліттями у радянсько-російській пропаганді ліпили «нацистських поплічників», доти Росія не зможе зробити жодного кроку в напрямку цивілізованого світу.

Російським лідерам слід пам'ятати, що перш, ніж вимагати від інших вибачення та каяття, слід покаятися самим, хоча б так, як це зробив прем'єр-міністр Данії Андерс Фог Расмуссен, який 6 травня 2005 р., вибачаючись за

участь громадян своєї країни в колаборації з гітлерівцями, сказав надзвичайно мудрі слова: «Вибачення не можуть вплинути на хід історії, але вони можуть сприяти визнанню допущених у минулому помилок, даючи змогу сподіватися на те, що наступні покоління уникнуть подібних помилок».

На завершення подаємо зведену таблицю (за даними різних авторів) з приблизними кількісними показниками про службу представників народів СРСР у складі німецьких збройних сил під час радянсько-німецької війни:

Росіяни	2,0–2,5 млн
Українці	200–250 тисяч
Білоруси	60–80 тисяч
Латиші	140–160 тисяч
Естонці	80–95 тисяч
Литовці	45–55 тисяч
Азербайджанці	35–40 тисяч
Вірмени	20–25 тисяч
Грузини	22–27 тисяч
Народи Північного Кавказу	25–30 тисяч
Народи Середньої Азії	45–70 тисяч
Народи Поволжя та Уралу	12–13 тисяч
Кримські татари	90–100 тисяч
Калмики	6–8 тисяч
Загалом	2 млн. 780 тис.—3 млн. 453 тис.
	<i>Служба в СС</i>
Росіяни	120 тисяч (70 тисяч козаків і 50 тисяч інших)
Українці	30 тисяч
Білоруси	8 тисяч
Латиші	40 тисяч
Естонці	20 тисяч
Інші народи СРСР	30 тисяч
Загалом	250 тисяч

¹ Еленский О., Самарский П. «Упражнения по виртуальной истории. Движение по «реабилитации» ветеранов дивизии СС «Галичина» на Украине спровоцировал Запад». http://www.ng.ru/courier/2002-04-08/8_kiev.html

² Матяш В. Журналиста хотят убить еще раз. Свежеиспеченным униатско-бандеровским хлопцам» во Львове невыгодна правда о Ярославе Галане. ws.ru/article.asp?pr_sign=archive.2006.146.articles.history_02.

³ Новая украинская политика России: общие принципы и конкретные предложения. www.politeia.ru/seminar.php?2005-02-24 — 68 к

⁴ Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

- ⁵ *Киричук Ю.* Проблема української колаборації в роки II Світової війни. http://www.abcn.net.com.pl/ua/artukul.php?art_id=75&token=
- ⁶ *Шайкан В.* Колабораціонізм в Україні у роки Другої світової війни: причини виникнення, особливості, масштаби // Друга світова війна і доля народів України. Матер. всеукр. наук. конфер. Київ, 23–24 червня 2005 р. — К., 2005. — С. 44.
- ⁷ *Енциклопедія українознавства.* В 3-х томах. — Т. 3. — Розділ XX. — Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. — С. 1186–1188.
- ⁸ *Боляновський А.* Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945). — Львів, 2003. — С. 28.
- ⁹ *Волков А., Славин С.* Адмірал Канарис — «Железний» адмірал. — Москва — Смоленск, 1999. — С. 316
- ¹⁰ *Боляновський А.* Назв. праця. — С. 26.
- ¹¹ *Мотука Г.* *Ukrainiska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistow i Ukraińskiej Powstańczej Armii.* — Warszawa, 2006. — S. 68.
- ¹² *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Львів, 1992. — С. 72.
- ¹³ *Волков А., Славин С.* Адмірал Канарис — «Железний» адмірал. — С. 336.
- ¹⁴ *Мотука Г.* *Ukrainiska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistow i Ukraińskiej Powstańczej Armii.* — S. 69.
- ¹⁵ Там само. — С. 69, 70.
- ¹⁶ *Книш З.* Розбрат. Слово за Степаном Бандерою. <http://knysh.webua.org/rozbrat/r12.html>
- ¹⁷ *Бердник М.* Не продается вдохновенье, но можно родину продать. О сотрудничестве деятелей украинской эмиграции со спецслужбами между I-й и II-й мировыми войнами. http://intellectual.org.ua/History_15.htm
- ¹⁸ *Сорокина О.* Этнические движения в СССР и вторая мировая война. <http://his.1september.ru/articlef.php?ID=200200602>
- ¹⁹ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Зібрав і впорядкував В. Косик. — Львів, 1997. — Т. 1. — С. 17.
- ²⁰ Там само. — С. 18, 19.
- ²¹ Там само. — С. 19, 20
- ²² Там само. — С. 20, 21.
- ²³ Там само. — С. 30–31.
- ²⁴ Там само. — С. 58.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само. — С. 63.
- ²⁸ Там само. — С. 68.
- ²⁹ Там само. — С. 65.
- ³⁰ Там само. — С. 69.
- ³¹ Там само. — С. 70.
- ³² *Максимычев И. Ф.* Товарищи по несчастью. Военное сотрудничество между Веймарской Германией и Советской Россией — фактор мира или войны? <http://www.ieras.ru/journal/journal4.2000/18.htm>
- ³³ *Роговин В. З.* Сталинская дипломатия — явная и тайная. <http://web.mit.edu/people/fjk/Rogovin/volume3/index.html>
- ³⁴ *Бердяев Н. А.* Истоки и смысл русского коммунизма. — М., 1990. — С. 120.
- ³⁵ Беседа председателя совнаркома, наркома иностранных дел СССР В.М.Молотова с рейхсканцлером А. Гитлером в Берлине. Особа папка № 179. [Http://history.tuad.nsk.ru/works/1941/vol1/1140-1.html](http://history.tuad.nsk.ru/works/1941/vol1/1140-1.html)

- ³⁶ Геллер М., А. Некрич. История России 1917–1995. Книга первая. Социализм в одной стране. http://www.krotov.info/history/11/geller/gell_1939.html
- ³⁷ Чуев С. Проклятые солдаты. — Москва, 2004. — С. 10.
- ³⁸ Там само. — С. 11.
- ³⁹ Дробязко С. И. Под знамёнами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил. 1941–1945. — М., 2004. — С. 72.
- ³⁹ Там же.
- ⁴⁰ Чуев С. Указ. соч. — С. 13.
- ⁴¹ september.ru/2002/06/#9#9
- ⁴² Национальная политика России: история и современность. — М., 1997. — С. 310, 311.
- ⁴³ Чуев С. Указ. соч. — С. 11.
- ⁴⁴ Дробязко С. И. Указ. соч. — С. 75.
- ⁴⁵ Жданов Д. Н. Русские национал-социалисты в Германии (1933–1939 гг.) // Россия и современный мир. Выпуск 3 (20). — 1998. — <http://nature.web.ru/db/msg.html?mid=1187672>
- ⁴⁶ Дробязко С. И. Указ. соч. — С. 75, 76.
- ⁴⁷ Алексеев Ю., Гаврилов В. «Мы всей душой желаем России полной победы...» Русская эмиграция в годы Второй мировой войны. http://www.vpk-news.ru/article.asp?pr_sign=archive.2005.88.articles.history_01
- ⁴⁸ Предатели или романтики? Кто и почему воевали на стороне Германии. Радиопередача. Понедельник, 2 Мая 2005. <http://www.echo.msk.ru/programs/exit/36188/>
- ⁴⁹ Крикунов П. Казаки. Между Гитлером и Сталиным. Крестовый поход против большевизма. М., 2005. — С. 308, 309.
- ⁵⁰ Ситкин М. Русская эмиграция и война с Германией.
- ⁵¹ Побігущий-Рен Є. Мозаїка моїх споминів. — Лондон, 1982. — С. 29.
- ⁵² Патрияк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. — К., 2004. — С. 284, 285.
- ⁵³ Там само. — С. 317, 318.
- ⁵⁴ Помогаев В. В. Украинский национализм после второй мировой войны: маски и лицо. Монография. Издательство ТГУ Тамбов 2000 г. — 192 с. (обзор книги).
- ⁵⁵ Патрияк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. — С. 207–253.
- ⁵⁶ Там само. — С. 234.
- ⁵⁷ Бедрій А. Українська Держава, відновлена Актом 30 червня 1941 р. У 40-річчя Акту 30 червня 1941 року.
- ⁵⁸ Музичук С. Однострій та символіка Української Повстанської Армії. <http://www.oun-ura.org/organization/odnostrij.html>
- ⁵⁹ Патрияк І. К. Легіони українських націоналістів. (1941–1942): Історія виникнення та діяльність. — К., 1999. — С. 16.
- ⁶⁰ Дробязко С. И. Указ. соч. — С. 579, 580.
- ⁶¹ Боляновський А. Назв. праця. — С. 134, 146, 152.
- ⁶² Дробязко С. И. Указ. соч. — С. 263.
- ⁶³ Чуев С. Указ. соч. — С. 375, 376.
- ⁶⁴ Детальніше див.: Боляновський А. Дивізія “Галичина”. Історія. — Львів, 2002.
- ⁶⁵ Чуев С. Указ. соч. — С. 373.
- ⁶⁶ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — С. 310.
- ⁶⁷ Мартынов А. Путь к предательству. — <http://www.ogoniok.com/4957/29>
- ⁶⁸ Терновский Ю., Бездетный Т. Лагерь надежд и раздумий. // Поздняков В.В. Рождение РОА. — Буэнос-Айрес- Сиракузы, 1972. — С. 28.

- ⁶⁹ Дробязко С., Каращук А. Восточные легионы и казачьи части в вермахте. — М., 1999. — С. 34, 35.
- ⁷⁰ Там само. — С. 36.
- ⁷¹ Там само.
- ⁷² Там само. — С. 36, 37.
- ⁷³ Там само. — С. 37.
- ⁷⁴ Там само. — С. 38.
- ⁷⁵ Дробязко С. И. Указ. соч. — С. 206.
- ⁷⁶ Дробязко С., Каращук А. Восточные легионы и казачьи части в вермахте. — С. 39, 40.
- ⁷⁷ Там само. — С. 43.
- ⁷⁸ Там само. — С. 443–445.
- ⁷⁹ Дробязко С., Каращук А. Русская освободительная армия. — М., 2000. — С. 31.
- ⁸⁰ Там само.
- ⁸¹ Верёвкин С. Локотская альтернатива // Парламентская газета. — 22 июня 2006. — четверг. — С. 19.
- ⁸² Власовцы до Власова. Советский коллаборационизм. <http://www/echo.msk.ru/programs/victory/44897>
- ⁸³ Дробязко С., Каращук А. Русская освободительная армия. — С. 15.
- ⁸⁴ Люлечник В. Национальные формирования в Красной Армии и в вермахте. <http://www/Russian-bazar.com>
- ⁸⁵ Дробязко С.И. Под знамёнами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил. 1941–1945. — С. 207.
- ⁸⁶ Власовцы и Власов. Советский коллаборационизм. <http://www/echo.msk.ru/programs/victory/44897>
- ⁸⁷ Киричук Ю. История УПА. <http://www/lib.oun-upa.org>
- ⁸⁸ Лейбельман М. Предатель или герой? <http://www.kaskad.com/artikle>
- ⁸⁹ Мартынов А. Путь к предательству. <http://www.ogoniok.com/4957/29>
- ⁹⁰ Предатели или романтики? Кто и почему воевал на стороне Германии. <http://www/echo.msk.ru/programs/exit/36188>
- ⁹¹ Солженицын А. Малое собрание сочинений в 7 т. — М., 1991. — т. 5. — С. 182.
- ⁹² Цитата за: Руденский Н. Молотовым по Риббентропу. <http://www.grani.ru>
- ⁹³ Руденский Н. Молотовым по Риббентропу. <http://www.grani.ru>